

Judit Varga

Turku

A pragmatika és a frazeológia határán – egy produktív helyzetmondat-típusról

A vizsgálandó helyzetmondat-típus a mai magyar beszélt nyelvben és az internetes fórumok írott szövegeiben gyakran használt szövegösszekötő elem. Mint tudjuk, az internetes fórumok szövegei az ún. másodlagos vagy virtuális írásbeliséget képviselik, és a beszélt nyelvre jellemző sajátosságaik vannak (Veszelszki 2008, 235–236). A kutatás tárgyául választott helyzetmondatok prototípusának tekinthetjük a *Nehogy már a nyúl vigye a puskát!* helyzetmondatot. Ezt a helyzetmondat-típust az alábbiakban *Nehogy már* -típusnak nevezem.

Az interneten a 1990-es években írt szövegekben bukkannak fel az első ilyen helyzetmondatok. Ennek a korszaknak két ismert dalszövegében váltak közismertté. Az egyik dal a nehéz rock zenét játszó Beatrice együttes 1992-es albumáról (Vidám 1992) való: „*Nehogy már a nyúl vigye a puskát! / Nehogy már a szúnyog adjon vért!*”, a másik pedig a hip-hop rapzenét játszó Rapülők együttes száma: „*De nehogy már a nyúl vigye a vadászpuskát, / A befőtt pedig eltegye a nagymamát!*” (Rapülők 1992). Az utóbbi években e helyzetmondat-típusnak számtalan változata keletkezett, s ezeknek egy része már a legújabb frazeológiai szótárakba is bekerült.

Részletesebb vizsgálat céljából hetven helyzetmondatot választottam ki (ld. Melléklet) a két legújabb és legnagyobb terjedelmű Magyarországon megjelent egynyelvű frazeológiai szótárból – Forgács Tamás *Magyar szólások és közmondások szótára* (2003) és Bárdosi Vilmos *Magyar szólások, közmondások adatbázisa* (2012) –, valamint az interneten található két oldal, a *Vicclap* és a *Yulienne* anyagából.

A helyzetspecifikus kötött megnyilatkozásoknak, más néven helyzetmondatoknak egy olyan fajtáját fogom részletesen megvizsgálni, amely az elhangzottakra adott reakcióként a hallgató ellenvéleményét fejezi ki egy tiltó partikulával, egy imperatívuszi igével és két azonos jelentésmezőbe tartozó névszóval. A témaválasztást az indokolja, hogy e helyzetmondatok a beszélt nyelvi vonásokkal rendelkező internetes fórumok nyelvében gyakori jelenségnek számítanak, és a legújabb frazeológiai szótárakba is nagy számban bekerültek, ám szintaktikai és lexikai variálhatóságuk, produktivitásuk mibenlétét eddig még nem vizsgálták részletesebben. Jelen kutatás céljául ezért annak a feltárását

tűztem, hogy mi teszi lehetővé a szóban forgó helyzetmondatok variálhatóságát, illetve mi a produktivitásuk oka. Hipotézisem szerint a *Nehogy már* -típusú helyzetmondatoknak a variálhatósága szorosan összefügg azokkal a szólásokkal, amelyek beépülnek e helyzetmondatokba. A hipotézis megválaszolásához a helyzetmondat-típus legfontosabb szintaktikai, lexikai és szemantikai vonásait vettem górcső alá.

1. A helyzetmondat definíciója

A helyzetmondatok definíciójához szorosan kapcsolódik Fillmore azon megállapítása miszerint a természetes nyelv nagyrészt formulaszerű, automatikus, begyakorolt elemekből áll és nem propozicionális, illetve szabadon előállított alkotórészekből (Fillmore 1976, 9).

A magyar szakirodalomban a helyzetmondat elnevezés Kiefertől származik. Meghatározása szerint a helyzetmondatok bizonyos beszédhelyzetekhez kötődő sztereotíp megnyilatkozások, amelyek szemantikailag kompozicionálisak, szintaktikai és morfológiai szempontból pedig nem különböznek a szabad megnyilatkozásoktól (Kiefer 1999, 37–49). A későbbi kutatások meghagyták ezt a terminust, bár a kategória meghatározása több szempontból változott.

A helyzetmondat a frazeológia és a pragmatika közös kategóriája. A magyar szakirodalomban szinonimáiként *a konvencionális kifejezés* (O. Nagy 1985, 12), *a közhely, a metainformációs struktúra* (Balázs 2009, 10–11; Bańczrowski 2000, 132–143), *situatív klisé*, illetve *kommunikációs formula* (Forgács 2007, 52–53, 78) elnevezésekkel találkozunk.

A helyzetmondatokat a német szakirodalomban *rutinkifejezésnek* (Routineformeln) nevezik, és a pragmatikai frazeologizmusok alkategóriájának tartják. A rutinkifejezések egyik alcsoportja a kommunikációs funkció szempontjából az *emocionális formula*, amely a beszélő érzelmi reakcióját fejezi ki az elmondottakkal kapcsolatban (Burger 1998, 33–36; Forgács 2007, 44, 52; Liimatainen 2009, 264–266).

A helyzetmondat egy idiomatikussá vált szintaktikai egység, amely bizonyos beszédhelyzetekben, főleg dialógusokban fordul elő. A helyzetmondat szerepe a párbeszédben kommentár, a beszélő álláspontjának a közlése (Balogh 2003, 1–3; Bárdosi 2012, 8).

A helyzetmondatok egy része (a köszönések, emfátiikus interjekciók) nem idiomatikus, de konvencionális és beszédhelyzetfüggő, a másik része beszédhelyzetfüggő és idiomatikussága közel áll a frazémakéhoz, szólásokéhoz (Forgács 2007, 52–53, 78).

Forgács a situatív kliséét szűkebb értelemben tartja elfogadhatónak. A rutinkifejezés helyett pedig a *kommunikációs formula* elnevezést használja, s Bárdosi felosztását elfogadva ezeknek négy alkategóriájával számol: 1. a kommunikációs szituációban résztvevők közti kapcsolatteremtés és kapcsolatfenn tartás formulái, 2. a metakommunikatív formulák, amelyek az üzenetre vonatkoznak, 3. a kommentárként mondott formulák, 4. jelenségekhez, babonákhoz

fűződő formulák (Bárdosi – Karakai 1996, 191–192; Bárdosi 1997: 9–10; Forgács 2007, 51–52).

A *Nehogy már* -típusú helyzetmondatok a kommunikációs szituációban az üzenetre adott ellentétes véleményt fejeznek ki, de egyben fenntartják a kommunikációs kapcsolatot, valamint folytatják a témát az ellenvélemény megadta irányba. Tehát a kommunikációs formulák több alcsoportjának az ismertetőjeveit is magukon viselik. A *Nehogy már!* indulatszónak megfeleltethető szó-lásmondat (Náray-Szabó 2009a, 214; 2009b, 9–10). A szövegekben gyakran az expresszivitást fokozó diskurzusjelölővel fordul elő: *Na, nehogy már!* Helyesírása ingadozó, esetenként egybe van írva: *Nehogymár!* Szintaktikai szerkezetük szerint ezek hiányos mondatok. Szerkezetileg teljes változatuk: *Nehogy már úgy legyen!* vagy *Na, nehogy már úgy legyen!*

Az általam vizsgált korpusz egy része idiomatikus elemeket, ismert szó-lásokat tartalmaz, pl. *Nehogy már a fark csóválja a kutyát!* (14)¹ A korpusz nagy részében azonban a helyzetmondat alany-állítmány-tárgy része nem idiomatikus pl. *Nehogy már a csörgő rázza a gyereket!* (11).

2. Történeti kitekintés

A *Nehogy már* -típusú helyzetmondatokban legkorábban feltehetőleg a *fark csóválja a kutyát* és a *nyúl viszi a puskát* szólások szerepelhettek. Mit jelentenek ezek a szólások és mi a közös bennük? Mindkét szólás egy visszás helyzet kifejezése állattal kapcsolatos metafora alakjában. A régebbi frazeológiai szótárak csak a *fark csóválja a kutyát* szólást ismerik (Erdélyi, 1851, 1862; Margalits, 1896, O. Nagy 1985; Paczolay 1991).

A *nyúl viszi a puskát* szólás egy német mese, a *Geschichte vom wilden Jäger* című mese alapján vált ismertté (Hoffmann 1845).

A 2003-ban megjelent frazeológiai szótárban a *fark csóválja a kutyát* szólással szinoním jelentésű a *nyúl viszi a puskát* szólás is szerepel már (Forgács 2003, 174). E szólások *Nehogy már* -kezdetű helyzetmondatokként is megtalálhatók a szótárban. Mindkét helyzetmondat stílusjelzése szleng és hum azaz humoros. A szótár szerint a hierarchikus alá- és fölérendeltségből eredő rend felborulásának szabályellenességére utalnak.

Ebben a szótárban egy harmadik szinonim jelentésű helyzetmondatot is találunk, mégpedig a *befőtt* címszó alatt, a *Nehogy már a befőtt tegye el a nagy-mamát!* (Forgács 2003, 59). A 2012-ben megjelent Magyar szólástárban, aminek az alcíme is utal a helyzetmondatokra, már húsz *Nehogy már* -típusú helyzetmondat szerepel szleng és tréfás stílusjelöléssel. A jelentés az előző szótárhoz képest általánosabb, kiegészül a pragmatikai szerep körülírásával, miszerint a beszélgetőtárs vagy egy harmadik személy indulatos kritikája, vele való lekezelő bánásmód, illetve az értékrend visszaállítására való felszólítás. (Bárdosi 2012, 666–668).

1. A példák után zárójelben található szám a mellékletben megadott sorszámokra utal.

3. A helyzetmondatok mondattani sajátosságai

A *Nehogy már* -típusú helyzetmondatokat megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy négy fő szintaktikai szerkezetet képviselnek. Az alábbiakban bemutatok egy-egy példát ezekre a szerkezetekre.

Az első olyan egyszerű mondat, amelyben a bevezető rész után alany, állítmány és tárgy szerepel (I.), a másodikban a tárgy helyett határozó áll (II.) és a harmadik csoport tárgy és határozó nélküli (III). A negyedik csoportba (IV.) két tárgyi alárendelő összetett mondat tartozik.

- (I.) *Nehogy már a nyúl vigye a puskát/vadászpuskát!* (40)
 (II.) *Nehogy már a málnás lakjon jól a maciban!* (36)
 (III.) *Nehogy már a fagyi visszanyaljon!* (13)
 (IV.) *Nehogy már a ló mondja meg [azt], [hogy] merre szántson az eke!* (32)

A mondatok pragmatikai szempontból nem direktívumi szintaktikai jegyeket hordoznak, az állítmányuk imperatívuszban álló ige, aminek az igekötős alakjaiból kiderül, hogy a funkciójuk figyelmeztetés, féltés, aggodás, vagy fenyegetés (Szili 2011, 491; 2012, 20), pl. *Nehogy már a léc verje le a magasugrót!* (28). A vizsgált példákban az igekötők a fókuszban álló mondatrészek miatt válnak el a ragozott igétől, ám fókuszban álló mondatrész nélkül megtartják az ige előtti pozíciójukat, pl. *Nehogy már a fagyi visszanyaljon!* (13). Az alcsoportok felállításakor épp ezért az igekötő nélküli és az igekötős igéket tartalmazó helyzetmondatok külön alcsoportba kerültek.

A vizsgált 70 helyzetmondatnak 6 variánsa is szerepel a példák között (ld. Melléklet: (3) és (40)).

A mondattani szerkezeti csoportok nagy része egyszerű mondat (I–III. csoport) és két példa van az összetett mondatokra (IV. csoport).

Az első típusba tartozó mondatok szórendje a *Nehogy már* bevezető rész után alany, felszólító módú ige és tárgy áll:

- (I.A.) igekötő nélküli igei állítmány tárgyi bővítménnyel:
Nehogy már a nyúl vigye a puskát/vadászpuskát! (40)

Ez a szerkezettípus kiegészülhet igekötővel, ami a mondat fókuszában álló alany miatt hangsúlytalan helyzetbe kerülve az imperatívuszi ige után áll:

- (I.B.) igekötős igei állítmány tárgyi bővítménnyel
Nehogy már a befőtt rakja el/tegye el // a lekvár rakja el/ tegye el/ főzze ki a nagymamát! (3)

A fenti két mondattípus alkotja a vizsgált helyzetmondatok legnagyobb részét:

- (I.A.) 29 (+ 2 alakváltozat)
 (I.B.) 27 (+ 4 alakváltozat)

A fennmaradó 14 mondat közül 11-nek van egy közös jegye, mégpedig a határozói bővítmény (II.A., II.B.). A határozó tíz esetben helyhatározó, egyben pedig datívusz, azaz **-nak** esetragot tartalmaz. A helyhatározók szófajilag ragos névszók, két mondatban pedig az **alatt** névutós szerkezet áll határozói funkcióban. A helyhatározó ragok az igei állítmány vonzatstruktúrájának megfelelően váltakoznak.

(II.A.) Igekötő nélküli igei állítmánnyal:

- a. Inesszívusz: **-ban**
Nehogy már a málnás lakjon jól a maciban! (36)
- b. Szublatívusz: **-ra**
Nehogy már a kémény szálljon a gólyára! (22)
Nehogy már a fa tekeredjen a kígyóra! (12)
- c. Névutó: **alatt**
Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt! (26)
Nehogy már a rét körözzön a sas alatt! (47)

A következő, azaz a (II.A.d.) csoportban a határozói bővítmény azonban nem helyhatározó, hanem datívusz.

- d. Datívusz: **-nak**
Nehogy már az állomás fütyüljön a vonatnak! (65)

(II.B.) Igekötős igei állítmánnyal:

- a. Illatívusz: **-ba**
Nehogy már a tehén csapjon bele a villámba! (57)
Nehogy már az ünnepi beszéd süljön bele a szónokba! (70)
- b. Superesszívusz: **-n**
Nehogy már a jég taknyoljon el a nagymamán! (18)
Nehogy már a zebra menjen át a gyalogoson! (61)

A harmadik alcsoportban, a c-ben az alany helyett a helyhatározó áll a fókuszban, az alany pedig a nyomaték nélküli ige utáni pozícióba került:

- c. Elatívusz: **-ból** + az alany és a helyhatározó szórendi cseréje:
Nehogy már a kakukkból jöjjön ki az óra! (21)

Csupán egy mondat képviseli az egyszerű mondatok utolsó csoportját, amely a fenti példákkal ellentétben csak két mondatrészből áll.

(III.) Az alanyon és az állítányon kívül nincs más főmondatrész:

- Nehogy már a fagyi visszanyaljon!* (13)

A (III.) szerkezettypusban az imperatívuszi igei állítmány igekötője az ige előtt áll, ami azt jelzi, hogy a mondat kommunikatív funkciója figyelmeztetés, aggodás, illetve fenyegetés, hiszen ezekben az esetekben az igekötő nem válik el az igétől (Szili 2011, 491). Ebben a mondatban nincs tárgy, így az ige határozatlan ragozású. Szerkezetét tekintve ez a mondattypus áll legtávolabb az (I.A.) csoporttól, ám a vizsgált helyzetmondat-typus konvencionális, nem idiomatikus változatához, a *Nehogy már úgy legyen!* változathoz ez áll a legközelebb.

A korpuszban szereplő két összetett mondat főmondata szerkezetét tekintve az egyszerű mondatoknak az (I.B.) és részben a (II.A.)d. csoportjával mutat hasonlóságot, azonban a főmondatok tárgya mellékmondatokban van kifejtve:

(IV.) a. *Nehogy már a ló mondja meg [azt], [hogy] merre szántson az eke!* (32) [vö. (I.B.)]

(IV.) b. *Nehogy már a málna mondja meg a medvének [azt], [hogy] mikor legyen a szüret!* (35) [vö. (II.A.) d.]

Mivel a főmondatok igekötős igei állítmányt tartalmaznak, ezért ezt a csoportot (IV.B.)-nek kellene nevezni, de igekötő nélküli példák hiányában csak (IV.) lesz a jele. A (IV.) csoport két helyzetmondatának főmondata között a bővítmények számában van különbség. Az elliptikus tárgyi bővítményen [azt] kívül a (IV.) b. altypusban datívuszi bővítményt is találunk (35).

A korpuszban előforduló négyféle mondat szerkezet közül az első típus (I.A., I.B.) a legproduktívabb, ennek van a legtöbb lexikai variánsa, míg a többi mondat szerkezetre csak egy-két példát találunk. Ez részben az anyag korlátozott terjedelméből, részben pedig az utóbbi típusoknak a legrégebbi változatoktól való nagy szerkezeti különbségeivel magyarázható.

4. A *Nehogy már* -helyzetmondatok szókészleti és szemantikai sajátosságai

A *Nehogy már* -helyzetmondatok szókészleti és szemantikai sajátosságaival kapcsolatban elmondható, hogy a helyzetmondatok nagy részében két köznévi szerepel, amelyeket az azonos jelentésmező köti össze. E köznevek között az alábbi logikai kapcsolatok vannak:

- a) rész-egész viszony: *farok – kutya* (7), *levél – fa* (31), *pompon – sapka* (42)
- b) azonos fogalomkör
 - 1) 1. közvetlen, univerzális kapcsolat: *banán – majom* (2), *biztosíték – vil-lanykörte* (4), *fejfájás – aszpirin²* (15), *kézifék – sofőr* (24), *kurzor – egér* (25), *zebra – gyalogos* (61), *állomás – vonat* (64)
 - 2) 2. távolabbi, kultúrafüggő kapcsolat: *befőtt – nagymama* (3), *rözse – anyóka* (48)

2. A példákban kisbetűvel írták, ami a köznévi használatra utal.

A tulajdonneveket (is) tartalmazó mondatok névszói közti jelentésviszonyok lehetnek:

- a) azonos fogalomkör:
 - 1) 1. közvetlen, univerzális kapcsolat: *záróvonal – BMW (60), mézescsupor – Micimackó (38), angol nyelv – Tarzan (65)*
 - 2) 2. távolabbi, kultúrafüggő kapcsolat: *gitt – Pál utcai fiúk (17), Postinor – Mariska (43), Lánchíd – Duna (26), légy – Chemotox (29)*
- b) hiponímia, a jelentéskategóriák közötti alárendeltség: *bomba – B 52-es (6)*
- c) a lexémák egy mondaton belül lehetnek szinonímák is: *Apple – Samsung (66)*

A köznevek és a tulajdonnevek egy részének esetében a szavak közti kapcsolat kulturális kötöttségű ún. reáliákkal valósul meg: *Pál utcai fiúk* és a *gitt*, illetve a kultúrában gyökerező sztereotípiák ismerete szükséges a jelentés megértéshez, így például a mesék rözsét cipelő anyókéja vagy a lekvárt főző nagymama.

Az egyes helyzetmondatokon belül kevés lexikai variánssal találkozunk. A mondat szerkezte alapján (I.A.) csoportba tartozó (40)-es számú mondatban a tárgy funkciójában álló névszónak van két variánsa *Nehogy már a nyúl vigye a puskát / a vadászpuskát*. Az (I.B.) szerkezeti csoportba sorolt (3)-as számú helyzetmondat, a *Nehogy már a befőtt rakja el / tegye el // a lekvár keverje / rakja el / tegye el / főzze ki a nagymamát!* tartalmazza a legtöbb variálható elemet az *elrakja / elteszi a befőttet*, illetve a *keveri / elrakja / elteszi / főzi a lekvárt* mondatokból. A variabilitás a helyzetmondatok szintaktikai szerkeztípusain belül figyelhető meg, különösen az (I.A.) és (I.B.) csoportban. A variabilitás feltétele a lexémáknak az azonos jelentésmezőhöz való tartozása (Rajslí 2014, 5).

A vizsgált helyzetmondatok fontos szemantikai jegye, hogy egy részük közismert szólásokat vagy ezek elemeit tartalmazza, egyes esetekben pedig azokra asszociál.

1. *Nehogy már a nyúl vigye a puskát / vadászpuskát!* (40)
(vö. szólás: *a nyúl viszi a puskát / vadászpuskát*)
2. *Nehogy már a fark csóválja a kutyát!* (14)
(vö. szólás: *a fark csóválja a kutyát*)
3. *Nehogy már a biztosíték verje ki a villanykörtét!* (4)
(vö. szólás: *kiveri vki vkinél a biztosítékot*)
4. *Nehogy már a csík húzza a repülő!* (10) (vö. szólás: *elhúzza a csíkot*)
5. *Nehogy már a másik adja a falat!* (37)
(vö. szólás *[akkorát kap(sz) / adok // olyan pofont kap(sz) / adok, hogy] a fal adja a másikat*)
6. *Nehogy már a szar dongja körül a legyet!* (52) (vö. szóláshasonlat: *körül-dongja/körüldongják, mint húst / szart a légy/legyek*)
7. *Nehogy már az étkezési só nyalja meg a vén kecskét!* (67)
(vö. szólás: *vén kecske is megnyalja a sót*)

Az 1. és a 2. példában a szólás és a helyzetmondat azonos része szórendileg is megegyezik, míg a 3–7. példa az eredeti szólás névszóinak a felcserélésével (az 5. példában egyik szó névmás) válik az 1. és a 2. példa abszurd képi és szemantikai variánsává. A szakirodalomban ezt szintagma-intern modifikációnak hívják, ami a szintaktikai szerkezet fellazítását vagy átalakítását jelenti (Forgács 2007, 170).

Az ismert frazeológiai egységeket a beszélő az ún. mentális lexikonából könnyen lehívhatja, és ezáltal az ismertektől lexikailag eltérő helyzetmondatok hallatán is felidéződnek a már ismert szerkezeteket. (Forgács 2007, 170; Liimatainen 2009, 264). Vonatkozik ez azokra a példákra is, amelyekben olyan jelzős szerkezetek, illetve összetett szavak találhatók, amelyek az abszurd és groteszk jelentés fokozására szolgálva hosszabbá teszik a mondatokat, mint pl. *Nehogy már a lángok fékezze meg a főnyomócső-vezetőt!* (27), *Nehogy már a tizedes tört ossza el a matektanárnőt!* (58) Az összetett mondatok csekély számára feltételezhetően az a magyarázat, hogy azoknak az eredeti szerkezetekkel való összekapcsolása hosszabb kognitív feldolgozást igényel.

5. A helyzetmondatok és a nyelvi humor

A nyelvi játék és az ebből fakadó humor általában az idiomatikus frazeológiai egységek nem idiomatikus, azaz szó szerinti jelentésének a felszínre hozásával jön létre (Forgács 2007, 170; Nagy 1968, 14). Példáinkban azonban nem ez a nyelvi humor eszköze, hanem a szintaktikai szerkezet tudatos átalakítása. Ehhez a tudatos átalakításhoz a fent már említett két szólás, *a farok csóválja a kutyát* és *a nyúl viszi a puskát/vadászpuskát* abszurd állításai szolgáltak például.

A *Nehogy már* -típusú helyzetmondatok szövegbeli, illetve kommunikációs helyzetbeli szerepe kapcsán hangsúlyozódik a familiáris, bizalmas jelleg, és a beszélő attitűdjének, az ellentétes véleménynek a hatékony kifejezése a paradox nyelvi kép által (Nagy 1968, 16–17).

6. Összegzés

A pragmatikai frazeologizmusok egy csoportjának, a helyzetmondatoknak egy olyan típusát vizsgáltam, amely a hallgató ellenvéleményét fejezi ki. Hipotézisem az volt, hogy a *Nehogy már* -típusú helyzetmondatoknak a variálhatósága szorosan összefügg azokkal a szólásokkal, amelyek beépülnek e helyzetmondatokba. A kérdés megválaszolásához a helyzetmondat-típus legfontosabb szintaktikai, lexikai és szemantikai vonásait tekintettem át. A vizsgálat a feltevésemet alátámasztotta, hiszen a *Nehogy már* -típusú helyzetmondatok a produktivitásukat elsősorban annak köszönhetik, hogy a bennük használt közismert szólások, illetve azok elemei olyan szintaktikai szerkezeti sémát biztosítanak a beszélő számára, amelyet könnyen fel tud idézni, vissza tud keresni az ún. mentális lexikonából, és analógiával újabb hasonló szerkezeteket tud létrehozni. Ezt

támogatja a helyzetmondatokban szereplő lexémák egymáshoz való viszonya is, mivel közöttük mindig valamilyen közvetlen logikai kapcsolat áll fenn, illetve azonos szemantikai mezőhöz tartoznak, s ezáltal a helyzetmondat-típus lexikai variálhatósága is fokozható. Mint láttuk, a szintaktikai szerkezeti variálhatóság csak bizonyos kereteken belül valósulhat csak meg, hiszen például az összetett mondat szerkezet kevésbé jellemző erre a helyzetmondat-típusra.

Források

- Bárdosi, Vilmos 2012: *Magyar szólások*, közmondások adatbázisa. 14000 szólás, közmondás, helyzetmondat magyarázata stilisztikai jelzéssel a típus feltüntetésével fogalomköri szómutatóval. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Erdélyi, János 1851: *Magyar közmondások* könyve. Pesten nyomtatta Kozma Vazulnál. <<http://mek.oszk.hu/08800/08878/>> (21.2.2014).
- 1862: *Válogatott magyar közmondások*. Második kiadás. Heckenast Gustáv, Pest. <<http://mek.oszk.hu/07700/07767/07767.htm#7>> (21.2.2014).
- Forgács, Tamás 2003: *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hoffmann, Heinrich 1845: *Die Geschichte vom wilden Jäger*. <http://www.kleine-kinderwelt.de/Kindergeschichten_1/Klassische-Kindergeschichten_13/Die-Geschichte-vom-wilden-Jaeger_293.html> (21.2.2014).
- Margalits, Ede 1896: *Magyar közmondások és közmondás szerű szólások*. Budapest: kiadja Kókay Lajos. <<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0003/0.html>> (21.2.2014).
- O. Nagy, Gábor 1985: *Magyar szólások és közmondások*. 4. kiadás. Budapest: Gondolat = Talentum.
- Paczolay, Gyula 1991: *750 magyar közmondás. 750 Hungarian proverbs*. <<http://mek.oszk.hu/00200/00242/00242.htm#f>> (21.2.2014).
- Rapülök 1992 = Rapülök album Szövegíró: Sztevanovity Dusán. <<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/660/rapulok/nem-adom-fel-zeneszoveg.html>> (21.2.2014).
- Vidám 1992 = Beatrice együttes. Vidám magyarok = album 1992. Szövegíró Nagy Feró. <<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/3557/beatrice/jaj-nehogyma-zeneszoveg.html>> (21.2.2014).
- Viccek 2007 = Balázs, Géza 2007: Mai szólások. Napút 2007/2. <<http://unitarius.uw.hu/viccek/maiszolasok.htm>> (21.2.2014).
- Vicclap <<http://www.vicclap.hu/beszolas/nehogy/>> (21.2.2014).
- Yulienne <http://www.yulienne_poen_gyujtemenyebbcenter.com/?id=67856&cim=1> (21.2.2014).

Szakirodalom

- Balázs, Géza 2009: Mi a helyzetmondat? – Tamás Gecső & Csilla Sárdi (szerk.), *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 99. Kodolányi János Főiskola Székesfehérvár. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 9–14.
- Balogh, Katalin 2003: *Helyzetmondatok a nyelvtanításban*. <http://elib.kkf.hu/okt_publ/tek_2003_29.pdf> (21.2.2014).

- Bañcerowski, Janusz 2000: *Metainformációs strukturák a nyelvi szöveg síkján. A nyelv és nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet. 132–143.
- Bárdosi, Vilmos 1997: *Francia – magyar szólástár*. Tematikus gyűjtemény és gyakorlókönyv. Budapest: Corvina.
- 2012: *Magyar szólások*, közmondások adatbázisa. 14000 szólás, közmondás, helyzetmondattal magyarázata stilisztikai jelzéssel a típus feltüntetésével fogalomkörü szómutatóval. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi, Vilmos & Karakai, Imre 1996: *A francia nyelv lexikona*. Budapest: Corvina.
- Burger, Harald 1998: *Phraseologie*. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Fillmore, Charles J. 1976: The need for the frame semantics with in linguistics. – *Statistical Methods in Linguistics*. Stockholm: Skriptor. 5–29.
- Forgács, Tamás 2003: *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- 2005: „Állati” szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2007: *Bevezetés a frazeológiába*. A szólás- és közmondáskutatás alapjai. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer, Ferenc 1999: A helyzetmondattal. – Blaskó, Mária & Kohn, János (szerk.), *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke* 1. BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék Szombathely. 37–49.
- Liimatainen, Annikki 2009: Rutiini-ilmausten kääntämisen problematiikkaa. – *Kään-
nösteoria, ammattikielet ja monikielisyys*. VAKKI:n julkaisut, N:o 36. Vaasa. 263–274.
- Nagy, Ferenc 1968: A nyelvi humor főbb típusai. – *Magyar Nyelvőr* 92. 10–21.
- Náray-Szabó, Márton 2009a: Illokúciós predikátumok értelmezése a helyzetmondatokban. – Tamás Gecső & Csilla Sárdi (szerk.), *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 99. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 184–190.
- 2009b: *Francia–magyar beszédfordulatok. 1200 kifejezés a mindennapi társalgás nyelvéből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Rajslí, Ilona 2014: Frazémavariánsok egy helyi jellegű korpuszban. <<http://verbi.org/index.php/penavin-olga-muhely/29-rajsli-ilona-frazemavariantsok-egy-helyi-jellegu-korpuszban>> (7.5.2014).
- Szili, Katalin 2011: A felszólító módról pragmatikai aspektusból I. – *Magyar Nyelvőr* 135: 480–493.
- 2012: A felszólító módról pragmatikai aspektusból II. – *Magyar Nyelvőr* 136: 13–31.
- Veszelszki, Ágnes 2008: Egy beszélt nyelvi jellemző, a témaismétlő névmás csevegésszövegekben. – *Magyar Nyelvőr* 132: 235–244.

Melléklet: A vizsgált helyzetmondatok listája

Nehogy már

- 1) *³a 11-es hagyja ki a baloldali középpályást!*
- 2) *a banán hámozza a majmot!*
- 3) *a befőtt rakja el / tegye el // a lekvár keverje/ rakja el/ tegye el / főzze ki a nagymamát!*
- 4) *a biztosíték verje ki a villanykörtét! (vö. szólás: kiveri vki vkinél a biztosítékot)*
- 5) *a bogyo egye meg a madarat!*
- 6) *a bomba dobja le a B-52-est!*
- 7) *a cigi szívja az embert!*
- 8) *a cipő húzza fel az embert!*
- 9) *a citrom csinálja a lovat!*
- 10) *a csík húzza a repülőt! (vö. szólás: elhúzza a csíkot)*
- 11) *a csörgő rázza a gyereket!*
- 12) *a fa tekeredjen a kigyóra!*
- 13) *a fagyi visszanyaljon!*
- 14) *a farok csóválja a kutyát!*
- 15) *a fejfájás mulassza el az aszpirint!*
- 16) *a fika egye az óvodást!*
- 17) *a gitt rágja a Pál utcai fiúkat!*
- 18) *a jég taknyoljon el a nagymamán!*
- 19) *a jegy lyukassza ki a kalauzt!*
- 20) *a hold ugassa meg a kutyát!*
- 21) *a kakukkból jöjjön ki az óra!*
- 22) *a kémény szálljon a golyóra!*
- 23) *a ketrec rázza a majmot!*
- 24) *a kézfűrés húzza be a sofőrt!*
- 25) *a kurzor mozgassa az egeret!*
- 26) *a Lánchíd folyjon a Duna alatt!*
- 27) *a lángok fékezze meg a főnyomócső-vezetőt!*
- 28) *a lécs verje le a magasugrót!*
- 29) *a légy fűjje a Chemotoxot!*
- 30) *a lepedő gyűrje össze a nászutas párt!*
- 31) *a levél rázza a fát!*
- 32) *a ló mondja meg, merre szántson az eke!*
- 33) *a lócitrom szedegesse a verebet!*
- 34) *a málna egye a barnamedvét!*
- 35) *a málna mondja meg a medvének, mikor legyen a szüret!*
- 36) *a málnás lakjon jól a maciban!*

3. A cikkben a sorszámok a példamondatok után zárójelben szerepelnek.

- 37) *a másik adja a falat!* (vö. szólás: [akkorát kap(sz) / adok // olyan pofont kap(sz) / adok, hogy] *a fal adja a másikat*)
- 38) *a mézescsupor nyalja ki Micimackót!*
- 39) *a morzsa vigye a hangyát!*
- 40) *a nyúl vigye a puskát / a vadászpuskát!* (vö. szólás: *a nyúl viszi a puskát / a vadászpuskát*)
- 41) *a penetráns szag árássza a zoknit!*
- 42) *a pompon lóbálja a sapkát!*
- 43) *a Postinor vegye be Mariskát!*
- 44) *a program fagyassza le a vírust!*
- 45) *a rács rázza a majmot!*
- 46) *a rántás kavarja a háziasszonyt!*
- 47) *a rét körözzön a sas alatt!*
- 48) *a rözse vigye az anyókat!*
- 49) *a sál kösse meg a nagymamát!*
- 50) *a sonka köpje be a legyet!*
- 51) *a sör csapolja a kocsmárost!*
- 52) *a szar dongja körül a legyet!* (vö. szóláshasonlat: *körüldongja / körül-dongják, mint szart / húst a légy / a legyek*)
- 53) *a szerelő üsse meg az áramot!*
- 54) *a szúnyog adjon vért!*
- 55) *a talpalávaló húzza a cigányt!*
- 56) *a tehén csapjon bele a villámba!*
- 57) *a tészta gyúrja a nagymamát!*
- 58) *a tizedes tört ossza el a matektanárnőt!*
- 59) *a vakolat verje le a kőművest!*
- 60) *a záróvonal lépje át a BMW-t!*
- 61) *a zebra menjen át a gyalogoson!*
- 62) *az abrosz étkezze le a törzsvendéget!*
- 63) *az áfa térítse vissza a vállalkozót!*
- 64) *az állomás fütyüljön a vonatnak!*
- 65) *az angol nyelv törje a Tarzant!*
- 66) *az Apple másolja a Samsungot!*
- 67) *az étkezési só nyalja meg a vén kecskét!* (vö. szólás: *vén kecske is megnyalja a sót*)
- 68) *az ige hirdesse a plébánost!*
- 69) *az öregasszony tépje szét a pitbullt!*
- 70) *az ünnepi beszéd süljön bele a szónokba!*